

У мове мастацкай літаратуры найбольш поўна і яркава адлюстроўваюцца найлепшыя якасці сучаснай беларускай літаратурнай мовы, што дазваляе ўспрымаць яе як своеасаблівы арыенцір у выбары і выкарыстанні моўных сродкаў. Разам з тым мова мастацкай літаратуры ў многіх выпадках выходзіць за межы літаратурнай мовы ў вобласць мовы моўнай, агульнанароднай, выкарыстоўваючы ўсе яе стылістычныя рэсурсы, ад самых «нізкіх» да самых «высокіх». Аўтарскай задуме падпарадкоўваюцца не толькі нарматыўныя факты мовы, але і адхіленні ад моўных норм, бо адступленне ад прынятай нормы ў значнай ступені ўласціва многім мастакам слова і сведчыць аб творчых магчымасцях асобы. Творчае змяненне ўжо існуючага слова або стварэнне новага на ўзор характэрных для пэўнай мовы мадэляў зусім не гаворыць пра тое, што аўтару не хапае слоў – наадварот, сцвярджае яго імкненне перадаць самыя тонкія адценні думак і пачуццяў, самыя дробныя дэталі асобных прадметаў рэчаіснасці, а ў сукупнасці – сваё, непаўторнае адчуванне і ўспрыняцце жыцця. Індывідуальнасць асэнсавання навакольнага свету і прыводзіць да міжвольнага ўтварэння новых слоў, не зафіксаваных слоўнікамі.

Аўтарскія неалагізмы належаць да лексічных адзінак, якія не адпавядаюць агульнапрынятым моўным нормам, не фіксуюцца ў акадэмічных слоўніках беларускай мовы і выкарыстоўваюцца пэўным аўтарам, як правіла, аднаразова ў межах пэўнага кантэксту, вызначаюцца большай экспрэсіўнасцю, незвычайнасцю і нечаканасцю ўжывання ў параўнанні з агульнаўжывальнымі словамі. Тэрмін «аказіяналізм» часта сустракаецца ў навуковых працах і лічыцца распаўсюджаным, але, нягледзячы на гэта, агульнапрынятага азначэння не мае. «Аказіяналізм» паходзіць ад лацінскага «*occasion*», што абазначае выпадак. Для абазначэння аказіяналізма ў навуковай літаратуры сустракаюцца такія азначэнні, як «літаратурны наватвор», «мастацкі неалагізм», «самаробнае слова», «стылістычны неалагізм», «творчы неалагізм», «творы індывідуальнай моватворчасці», «індывідуальны неалагізм», «эфемерныя інавацыі».

Г.І. Басава тлумачыць тэрмін «аказіяналізмы» як «з'явы маўлення, якія не адпавядаюць агульнапрынятаму ўжыванню, ствараюцца паэтамі і празаікамі, публіцыстамі, а таму называюцца інакш аўтарскімі, індывідуальна-стылістычнымі неалагізмамі, або аўтарскімі наватворамі» [1, с. 65]. М.Р. Прыгодзіч разглядае аказіяналізмы як «індывідуальна-стылістычныя або аўтарскія наватворы (іх яшчэ называюць аказіянальнымі словамі, г. зн. словамі, прыдуманымі «на выпадку») – лексічныя адзінкі, якія часцей за ўсё не замацоўваюцца ў кадыфікаванай мове, а з'яўляюцца фактамі маўлення толькі пэўнай асобы або замацоўваюцца толькі ў пэўным кантэксте – найперш у мастацкіх творах, г. зн. належаць мове толькі асобнага літаратара» [6, с. 57]; у Слоўніку лінгвастылістычных і тэксталагічных тэрмінаў аказіяналізмы падаюцца ў некалькіх значэннях: 1) словы, утвораныя паводле прадуктыўных мадэляў, але выкарыстоўваюцца выключна ва ўмовах пэўнага кантэксту [9, с. 19]; 2) тое, што і аўтарскія наватворы; аўтарскія наватворы – стылістычна абмежаваныя словы і выразы, створаныя аўтарам і мэтанакіравана ўведзеныя ў моўную фактуру літаратурна-мастацкага твора; ужываюцца з мэтай свежыга і яркавага выражэння стылістычных эфектаў і мастацкіх дэталей, каламбураў [9, с. 38].

У беларускім мовазнаўстве вывучэнне індывідуальна-аўтарскай словатворчасці актывізуецца з 80-х гадоў ХХ ст. Цэнтральнае месца ў вывучэнні аказіяналізмаў доўгі час займаў словаўтваральны аспект (Г.І. Басава, І.П. Казейка, М.В. Шабовіч і інш.). Г.І. Басава выдзяляе наступныя групы аказіяналізмаў у залежнасці ад спосабу словаўтварэння: суфіксальныя, прэфіксальныя, прэфіксальна-суфіксальныя, прэфіксальна-суфіксальна-постфіксальныя, складаныя, складана-скарочаныя, а таксама словы, утвораныя спецыфічна, нетыповымі спосабамі словаўтварэння [2].

І.П. Казейка прыводзіць класіфікацыю аказіяналізмаў паводле семантыкі і ўтварэння: аказіяналізмы, якія ствараюцца па прадуктыўных словаўтваральных мадэлях, але застаюцца фактамі маўлення; аказіяналізмы, якія ствараюцца па непрадуктыўных або малапрадуктыўных тыпах словаўтварэння; аказіяналізмы, створаныя на ўзор канкрэтнага рэальнага слова; аказіяналізмы, створаныя «нетыпова» [5].

УДК 811.161.3'373

АКАЗИЯНАЛИЗМ ЯК ЛИНГВАСТИСТИЧНАЯ З'ЯВА

Самсонова Маргарыта Аляксандраўна

аспірант кафедры агульнага і славянскага мовазнаўства ўстановы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова»

У артыкуле даследуюцца розныя навуковыя падыходы да вызначэння паняцця «аказіяналізм» у беларускім мовазнаўстве, разглядаюцца некаторыя класіфікацыі аўтарскіх неалагізмаў паводле розных пунктаў глежання.

Даследаванне У.А. Бобрыка прысвечана аўтарскім неалагізмам у мове твораў Янкі Купалы [3].

М.Р. Прыгодзіч у манаграфіі «Шчодрасць слова» (1990) разглядае складанне як адзін з найбольш старажытных спосабаў індывідуальнага словаўтварэння, у дадатку падаецца кароткі слоўнік аўтарскіх неалагізмаў [8]. У 1995 годзе на старонках часопіса «Роднае слова» быў апублікаваны слоўнік аказіяналізмаў, падрыхтаваны М.Р. Прыгодзічам і Г.І. Басавай. Слоўнік быў створаны з улікам словаўтваральнай структуры і семантыкі індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў. У ім былі разгледжаны аказіяналізмы з твораў Я. Коласа, Я. Купалы, П. Труса, Т. Кляшторнага, М. Танка, Н. Гілевіча, Р. Барадудзіна, У. Караткевіча, П. Панчанкі, В. Зуёнка і інш. [7].

М.В. Шабовіч даследуе аказіянальныя словы ў мастацкіх тэкстах 1920-х гг., разглядае структуру аказіяналізмаў, прычыны іх узнікнення, асаблівасці ўжывання [12].

У апошні час аказіянальныя словы разглядаюцца ў семантыка-стылістычным аспекце (працы Н.У. Чарнаброўкінай, В.А. Зразікавай). Н.У. Чарнаброўкіна аналізуе асобныя лексіка-семантычныя групы (напрыклад, аказіянальныя назвы асоб, назвы адцягненых паняццяў) і тэматычныя мікрагрупы аказіянальных слоў (назвы асоб паводле дзейнасці, духоўных якасцей, знешніх прымет і інш.) у сучаснай беларускай паэзіі. У рабоце праведзены паралелі паміж характарам лексічнага значэння наватвораў і тыпамі іх лексічных першаасноў. Акрамя таго, уведзены і абгрунтаваны тэрміны *сінанімічныя аказіяналізмы* і *антанімічныя аказіяналізмы* [11]. Кандыдацкая дысертацыя В.А. Зразікавай прысвечана даследаванню семантычных і дэрывацыйных асаблівасцей, стылістычнай характарыстыцы індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў. Аўтарам прапанована семантычная класіфікацыя аказіяналізмаў з экспліцытнай (прамой, выразнай) і імпліцытнай (апасродкаванай, асацыятыўнай) актуалізацыяй семантыкі, заснаваная на розных тыпах сэнсавай сувязі аўтарскіх неалагізмаў з першаасновамі з улікам іх словаўтваральнай структуры [4].

Усталяванню ролі аўтарскіх наватвораў у ідыялекце пісьменніка прысвечана дысертацыя І.Г. Урбановіч «Індывідуальна-аўтарскія лексічныя і фразеалагічныя адзінкі ў мастацкай прозе Фазіля Іскандэра (структурна-семантычны і функцыянальны аспекты)». У выніку даследавання выяўлены марфалагічныя наватворы, вызначаны іх суадносіны з рознымі часціцамі мовы, ахарактарызаваны спосабы ўтварэння і спецыфіка іх ужывання ў ідыялекце; устаноўлены прычыны ўтварэння нетыповых адзінак, выяўлены іх функцыі ў мастацкіх тэкстах пісьменніка [10].

Шмат артыкулаў, прысвечаных праблеме аказіянальнасці, належыць А.Я. Баханькову, М.Г. Булахаву, М.Р. Прыгодзічу, А.В. Солахаву, Л.В. Жураўскай, А.Я. Мантуру і інш.

Нягледзячы на даволі значны інтарэс лінгвістаў да аўтарскіх наватвораў, у даследчыкаў застаецца шмат ня вырашаных пытанняў, асноўнымі з якіх уяўляюцца наступныя: лексікаграфічнае апісанне аўтарскіх неалагізмаў, прычым узнікае неабходнасць падрыхтоўкі зводнага слоўніка аўтарскіх неалагізмаў беларускай мовы, а таксама слоўніка аказіяналізмаў пэўных аўтараў; вывучэнне індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў як часткі ідыялекту пісьменніка у лінгвастылістычным аспекце; пераклад аўтарскіх неалагізмаў на іншыя мовы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Басава, Г. І. Аказіяналізмы / Г. І. Басава // Эцыклапедыя літаратуры і мастацтва : у 5 т. / пад рэд. І. П. Шамякіна. – Мінск, 1984–1987. – Т. 1. – С. 65.
2. Басова, А. И. Оказиональные слова в современной белорусской художественной речи : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / А. И. Басова. – Минск, 1982. – 237 с.
3. Бобрик, В. А. Новообразования в языке Я. Купалы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 02 / В. А. Бобрик; Ин-т языкознания им. Я. Коласа АН РБ. – Мн., 1992. – 28 с.
4. Зразікава, В. А. Семантычная і словаўтваральная структура індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (на матэрыяле беларускіх мастацкіх твораў першай паловы ХХ ст. : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / В. А. Зразікава. – Мінск, 2006. – 132 с.
5. Козейко, И. П. Словообразовательные неологизмы в современном белорусском языке (на материале 60–80-х годов ХХ века) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. / И. П. Козейко; АН БССР. Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1989. – 18 с.

6. Прыгодзіч, М. Р. Сэнс у іх хаваецца яшчэ большы, чым паэзія... : аўтарскія неалагізмы як факт мовы / М. Р. Прыгодзіч // Роднае слова. – 1995. – № 8. – С. 56–60.

7. Прыгодзіч, М. Р. Сэнс у іх хаваецца яшчэ большы, чым паэзія... : аўтарскія неалагізмы як факт мовы / М. Р. Прыгодзіч // Роднае слова. – 1995. – № 8. – С. 56–64; № 10. – С. 68 – 73; № 12. – С. 62–65.

8. Прыгодзіч, М. Р. Шчодрасць слова: дзял ст. шк. узросту / М. Р. Прыгодзіч. – Мінск : Нар. асвета, 1990. – 79 с.

9. Слоўнік лінгвастылістычных і тэксалагічных тэрмінаў / складальнікі: М. В. Абабурка, Т. А. Казімірская, В. М. Саўчанка. – Магілёў : УА «МДУ імя А. А. Куляшова», 2012. – 284 с.

10. Урбанович, И. Г. Индивидуально-авторские лексические и фразеологические единицы в художественной прозе Фазилы Искандера (структурно-семантический и функциональный аспекты) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / И. Г. Урбанович; БГУ. – Минск, 2009. – 23 с.

11. Чарнаброўкіна, Н. У. Аказіянальныя словы ў складзе лексічных сродкаў сучаснай беларускай паэзіі : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Н. У. Чарнаброўкіна. – Мінск, 1998. – 126 с.

12. Шабовіч, М. В. Аказіянальныя словы ў беларускіх мастацкіх тэкстах 20-х гадоў ХХ стагоддзя: манаграфія / М. В. Шабовіч; навук. рэд. П. А. Міхайлаў. – Мінск, 2013. – 198 с.